

LUCIE SEDLÁČKOVÁ

TSJECHISCHE BALLINGSCHRIJVERS IN NEDERLAND:
DE POSITIE VAN JANA BERANOVÁ
EN JAN STAVINOHA IN HET LITERAIRE VELD*

Abstract. De Nederlandse literatuur van de jaren negentig wordt gekenmerkt door een aanzienlijke toename van het aantal zogenaamde multiculturele (of interculturele) auteurs (politieke vluchtelingen en tweede-generatie migranten). Jana Beranová en Jan Stavinoha, twee auteurs van Tsjechische afkomst die in de vroege jaren tachtig debuteerden in poëzie en fictie, namen niet volledig deel aan deze trend. Dit artikel gaat over de ontvangst van het werk van deze twee ballingen in Nederland en de mogelijkheid van hun intrede in de literaire canon. Een van de aspecten die meer in detail zijn onderzocht, is hun zelfpresentatie, namelijk of en in welke mate zij hun ballingschap benadrukten.

Trefwoorden: ballingschap; multiculturele literatuur; Jana Beranová; Jan Stavinoha; Kader Abdolah; posture.

1. INLEIDING

Onder de Tsjechen die hun vaderland moesten verlaten en in Nederland terecht kwamen zijn er een aantal bannelingen die door de eeuwen heen ge-canoniseerd werden. Daarbij horen zonder twijfel Jan Amos Comenius (1592-1670), de zogenaamde ‘leraar der volkeren’, František Škroup (1801-1862), de auteur van het latere Tsjechische volkslied die niet echt een ban-

Mgr. LUCIE SEDLÁČKOVÁ, Ph.D. s Universitair Hoofddocent bij de vakgroep neerlandistiek van het Instituut voor Germaanse Studies van de Karelsuniversiteit te Praag. Zij houdt zich bezig met moderne letterkunde, in het bijzonder met de receptie van Nederlandstalige theater in Tsjechische vertaling. Correspondentie-adres: Ústav germánských studií FF, Sekce nederlandistiky, Univerzita Karlova, Náměstí J. Palacha 2 (místnost č. 418), 116 38 Praha 1, Tsjechië; e-mail: lucie.sedlackova@ff.cuni.cz. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9831-5980>.

* This work was supported by the European Regional Development Fund-Project “Creativity and Adaptability as Conditions of the Success of Europe in an Interrelated World” (No. CZ.02.1.01/0.0/0.0/16_019/0000734).

neling was, maar wel op Nederlandse bodem (Rotterdam) is begraven, Tomáš Garrigue Masaryk (1850-1937), de eerste Tsjechoslowaakse president die tijdens de Eerste Wereldoorlog in Rotterdam een basis legde voor de toekomstige Tsjechoslowaakse republiek, of Emil Filla (1882-1953), de beroemde expressionistische schilder die ongeveer in dezelfde tijd in Nederland verbleef en ook in het verzet actief was. Samen met Frederik van Palts (1596-1632), de Duitse keurvorst die korte tijd ook koning van Bohemen was en daarna naar Nederland vluchtte, vormen ze een zeer heterogene groep die altijd weer de revue passeert in publicaties over de Tsjechisch-Nederlandse betrekkingen.¹

Aan de andere kant blijven veel naoorlogse migranten uit Tsjechoslowakije onderbelicht. In mijn bijdrage geef ik eerst een overzicht van de Tsjechen die naar Nederland waren gevlucht en in Nederland literaire teksten hebben geproduceerd, hetzij in het Nederlands of in het Tsjechisch. Daarna zal ik me voornamelijk toespitsen op de positie van twee auteurs, die in het Nederlands literaire teksten hebben gepubliceerd en in Nederland ook een positie hebben verworven in het literaire veld, namelijk Jana Beranová en Jan Stavinoha. Mijn vraag is in hoeverre deze schrijvers gecanoniseerd zijn of worden, waarbij ik vooral naar de receptie van hun werk kijk en ook naar hun functie van cultuurbemiddelaar. Migrantenschrijvers zijn in de afgelopen vijftig jaar een prominente groep geworden in het Nederlandse literaire veld, maar ik zal onder andere tonen dat de Tsjechische schrijvers van deze hype nauwelijks hebben geprofiteerd.

2. MIGRATIE UIT TSJECHOSLOWAKIJE NAAR NEDERLAND

Tsjechoslowakije kende in de twintigste eeuw een aantal migratiegolven, onlosmakelijk verbonden met de historisch-politieke situatie in het land. Het ging zowel om vluchtelingen als ballingen, vaak om een combinatie van beide. Ook al verlieten ze Tsjechoslowakije als balling, met de bedoeling er ooit naar terug te keren, was het na meer dan veertig jaar in ballingschap vaak niet meer realistisch, omdat hun identiteit in de tussentijd een te fundamentele verandering had ondergaan en het land dat ze hadden verlaten niet meer herkenbaar voor ze was. Uit de gesprekken en herinneringen van de migranten blijkt dat ze vaak geen specifieke band hadden met Nederland, maar dat ze door een samenloop van omstandigheden in Nederland terecht-

¹ Bijvoorbeeld in: Polišínský; Renner; Krijt en Goedhart.

kwamen.² Men kan tijdens de twintigste eeuw de volgende drie migratiegolven vanuit Tsjechoslowakije naar Nederland onderscheiden (Renner 59):

1. Op de vooravond van de Tweede Wereldoorlog toen met name mensen van joodse afkomst moesten vluchten. Na de oorlog werden de overlevenden gerepatrieerd.
2. In 1948 of kort daarna: in verband met de communistische staatsgreep.
3. In 1968 of kort daarna: na de Praagse Lente, als reactie op de bezetting van Tsjecho-slowakije door de soldaten van het Warschaupact.

In geen van deze gevallen ging om een echt massale migratie zoals we die tegenwoordig kennen, het ging in elk van de golven eerder om enkele honderden mensen. In 1968 ging het om iets meer dan duizend Tsjechen en Slowaken (Renner 59). Zowel in 1948 als 1968 waren het vooral studenten of hoogopgeleiden die op de vlucht sloegen. Daarbij kwamen nog enkelingen die om diverse redenen later vluchtten, zoals degenen die in 1977 het manifest Charta 77 ondertekenden.

Hoewel Nederland in 1948 zelf met grote economische problemen te maken had, bewees het een tolerant en gastvrij land te zijn: het Universitair Asiel Fonds werd opgericht om gevluchte studenten te helpen om hun studie voort te zetten.³ Daarvan maakten ook de gevluchte studenten in 1968 gebruik.

3. TSJECHISCHE BALLINGSCHRIJVERS

Zowel in 1948 als 1968 was er in Nederland een Tsjechische balling bij die hier later als literair schrijver zou doorbreken, namelijk Jana Beranová en Jan Stavinoha. Jana Beranová (*1932 in Plzeň) groeide op in Praag als kind van een anticommunistisch ingestelde jurist; op haar zestiende, na de communistische staatsgreep, vluchtte zij met haar ouders via een opvangkamp in West-Duitsland naar Nederland. Ze studeerde economie in Rotterdam, de stad waarmee ze altijd verbonden zou blijven. Maar in haar vrije tijd begon zij al snel aan allerlei culturele activiteiten deel te nemen: toneel, muziek, liedjes en teksten schrijven. In de jaren zeventig begon ze Tsjechische dichters en prozaschrijvers in het Nederlands te vertalen, onder andere het vroege werk van Milan Kundera. Zij was ook zeer actief in het verspreiden

² Een groter aantal interviews met Tsjechische migranten in Nederland is te vinden in *Praagse Lente – Pražské jaro Revisited* 68.

³ Anoniem. *Praagse Lente* 85.

van teksten van auteurs die toen in Tsjechoslowakije verboden waren. In 1983 debuteerde ze als dichteres en in 1992 als prozaschrijfster met wat zij een oerboek noemt, een semi-autobiografische roman, *Nu delen we een geheim* (Henderson 83). Sinds de jaren negentig heeft zij meerdere dichtbundels gepubliceerd, en heeft zij als dichteres behoorlijke bekendheid verworven, mede dankzij haar frequente optredens. In 2009 en 2010 was zij de Stadsdichter van Rotterdam. Daar ontving zij ook de Erasmusspeld, een onderscheiding van de stad Rotterdam voor culturele (en andere) verdiensten.⁴

Jan Stavinoha (*1945 in Praag) studeerde aan het Praagse conservatorium en kort na de Sovjetbezetting vluchtte hij tijdens een tournee via Londen naar Amsterdam. Hij werkte eerst als muzikleraar; later stortte hij zich helemaal op het schrijven van verhalen en romans. Hij debuteerde in 1982 en sindsdien heeft hij negen romans en twee verhalenbundels gepubliceerd.⁵ Zijn eerste boeken gingen vooral over het leven in Praag dat hij gekend had en over de ervaringen van een immigrant in Nederland. In tegenstelling tot Beranová bij wie een melancholische toon domineert, zijn de boeken van Stavinoha hilarischer van karakter, en wordt zijn werk vaak in verband gebracht met de Tsjechische humoristische traditie. Noch Beranová noch Stavinoha maakten gebruik van het herstel van de democratie in Tsjechoslowakije om naar hun land van herkomst terug te keren. Ze bleven in Nederland wonen en werken zodat ze geen ballingschrijver meer genoemd kunnen worden en beter het etiket migrantenschrijver of interculturele schrijver kunnen dragen.

Naast deze twee Tsjechen die zich in Nederland duidelijk als literair auteur hebben geprofileerd, zijn er tenminste nog drie andere Tsjechen die als balling in Nederland terechtkwamen en literaire teksten hebben geproduceerd. De eerste verwierf in Nederland de grootste bekendheid, maar niet als literair schrijver: Martin Šimek (*1948 in Praag) kwam na de Praagse Lente in Nederland terecht en werd een bekende tenniscoach, radio- en tv-presentator en cartoonist. Hij schreef ook columns en zijn korte autobiografische verhalen over zijn leven vóór en ná de vlucht zijn gebundeld in *De vuurvliegjes achterna* (2009). Tegenwoordig zou men hem eerder expat noemen omdat hij later uit Nederland verhuisde naar het warme Italië.

De dissident, muzikant en liedjesschrijver Jaroslav Hutka (*1947 in Olo-

⁴ “Jana Beranová”. *Rotterdamse dichters*.

⁵ De informatie over Stavinoha is geringer dan die over Beranová. De gebruikte informatie is afkomstig van: Agterberg, interviews in Nederlandse dagbladen en zijn persoonlijke website www.janstavinoha.nl.

mouc) daarentegen verwierf zijn grootste populariteit al tijdens de Praagse Lente in Tsjechoslowakije, toen hij met zijn protestsongs veel optrad. Na het ondertekenen van het manifest Charta '77 werd hij gedwongen het land te verlaten en kwam hij in Rotterdam terecht. In Nederland is hij echter nooit echt doorgebroken, hij leefde als een typische balling, leidde een bescheiden leven en leefde vooral van zijn uitkering. In tegenstelling tot de boven genoemde landgenoten bleef hij zijn liedjes, gedichten, columns en korte verhalen voornamelijk in het Tsjechisch schrijven en zijn kleinschalige optredens werden overwegend door zijn landgenoten bezocht. Veel van zijn columns in *Požár v bazaru* (Een brand in de tweedehandswinkel, 1989) gaan over zijn ervaringen als balling in Nederland. Meteen na de val van het IJzeren Gordijn keerde hij naar Praag terug waar hij ten volle deelnam aan de Fluwelen Revolutie en weer een gevierde volkszanger werd.

Hutka raakte in Rotterdam zeer bevriend met Ivan Landsmann (Nový Jičín, 1949 – Praag, 2017), een landgenoot die in een kansarm gezin in Noord-Moravië was opgegroeid en na de basisschool nooit een hogere opleiding had afgerond. Hij werkte vijftien jaar lang als kolenmijnwerker en midden jaren tachtig vluchtte hij via Canada naar Nederland. Daar kreeg hij politiek asiel dankzij een verklaring van de invloedrijke Tsjechisch-Canadese ballingschrijver Josef Škvorecký dat Landsmann een Tsjechische schrijver is (hoewel hij op dat moment nog niets had gepubliceerd). Hutka en Škvorecký hadden wel Landsmanns herinneringen gelezen en zijn talent ontdekt. Landsmann voelde zich niet echt thuis in Nederland, vond de taal moeilijk en leefde van een uitkering of kleine klusjes. In de tussentijd schreef hij een aantal autobiografische romans in het Tsjechisch die vanaf 1999 gepubliceerd werden, op basis van een voor Landsmann zeer ongunstig contract: zijn debuut *Pestré vrstvy* (1999) is in Tsjechië een succes geworden, maar Landsmann leefde tot zijn dood aan de rand van armoede. In 2000 keerde hij naar Tsjechië terug, waar hij verder met een Nederlands paspoort door het leven ging omdat hij de Tsjechische nationaliteit niet heeft teruggekregen.⁶

De drie laatstgenoemde migranten worden in dit artikel verder niet onderzocht omdat ze alleen een marginale, c.q. geen enkele positie hebben verworven in het Nederlandse literaire veld: omdat ze voornamelijk op een ander gebied actief waren dan in de literatuur (Šimek, Hutka) of omdat ze hun literair werk in het Tsjechisch schreven voor een Tsjechisch lezerspubliek (Hutka, Landsmann).

De Tsjechische schrijvers Jana Beranová en Jan Stavinoha die in Neder-

⁶ "Ivan Landsmann". *Paměť národa*.

land voor een uitgesproken literaire loopbaan hebben gekozen, worden in vergelijking met hun collega's (zoals Kader Abdolah, Yasmine Allas of de grote groep Marokkaans-Nederlandse auteurs) in publicaties over de Nederlandse migranten- of multiculturele literatuur slechts sporadisch genoemd. Ze ontbreken veelal in de naslagwerken waarmee dichters en schrijvers geanoniseerd worden. Zo is er geen vermelding van hen in het hoofdstuk over multiculturele literatuur in de literatuurgeschiedenis *Altijd weer vogels die nesten beginnen* van Hugo Brems.

Ze worden wel genoemd en hun werk wordt kort gekarakteriseerd in een hoofdstuk van *Cultuur en migratie in Nederland. Kunsten in beweging 1980-2000*, een van de enige naslagwerken waarin ze serieus onder de loep worden genomen. Een zwak punt van deze verhandeling (Agterberg) is dat Jana Beranová als prozaschrijfster wordt bekeken: haar enige roman wordt besproken, zonder een nauwere blik op haar lyrische oeuvre dat in haar geval van groter belang is. Het hoofdstuk gaat echter voornamelijk over het succes van Kader Abdolah. Het gedeelte over de drie Oostblok-schrijvers, Beranová, Stavinoha en de Hongaarse Vera Illés, wordt afgesloten met:

Waar Abdolah een gevierd auteur wordt, blijven de romans van andere Oost-Europese schrijvers onderbelicht. Positieve kritieken leiden niet tot een grote belangstelling bij de lezers. De uitgevers zien er ook weinig brood in deze groep extra te stimuleren. Blijkbaar zat de Nederlander niet te wachten op vluchtverhalen uit het Oostblok en een beschrijving van de eigen samenleving door de ogen van een Tsjech of Hongaar. (Agterberg 297)

Ries Agterberg ziet de geringe interesse voor de schrijvers uit het 'Oostblok' vooral in verband met de smaak van de Nederlandse lezer en ook met andere factoren die aan de populariteit van de andere interculturele auteurs bijdroegen. Zoals Brems (670) stelt, was het grote succes van de jonge Marokkaans-Nederlandse schrijvers mede te danken aan ondersteuning door verenigingen en uitgeverijen.

Een andere studie, die van Désirée Schyns gepubliceerd in *The Low Countries*, maakt daarentegen nauwelijks onderscheid in de interesse voor de afzonderlijke interculturele schrijvers; Beranová, Stavinoha en Illés worden naast Bouazza, Benali en Abdolah gezet:

The most productive contribution made by intercultural authors stems from their ability to revitalise the Dutch language, to see Dutch customs and traditions from a new angle, to shed new light on Dutch literature. [...] Moreover, native Dutch readers appear to like these intercultural authors, as is clear from

success enjoyed by the writers mentioned in this article. (Schyns 60)

Dit artikel maakt echter eerder een uitzondering uit.

4. RECEPTIE EN CANONISERING VAN BERANOVÁ EN STAVINOHA

Welke objectieve gegevens zijn er te geven over de productie en receptie van het werk van Jana Beranová? Haar oeuvre bestaat uit één roman (1992), acht dichtbundels en bloemlezingen uit eigen werk (1983-2011) en verder maakte zij talrijke literaire vertalingen (poëzie, proza) en bloemlezingen van andermans poëzie. Haar eigen werk is gepubliceerd bij de uitgeverijen Agathon, Ambo, en – de meerderheid – bij De Geus, een van de uitgeverijen die zich nadrukkelijk op een multicultureel fonds gingen specialiseren (zie ook Brems 670). Naast in boekvorm zijn haar gedichten ook aanwezig in de openbare ruimte (West-Kruiskade in Rotterdam, Naarden, Den Briel, Kinderdijk).⁷ Zij publiceerde ook in literaire tijdschriften (bijvoorbeeld *Passionate*, *Poëziekrant*, *Liter*) en recensies en interviews over haar werk verschenen in belangrijke landelijke en regionale bladen (bijvoorbeeld *Trouw*, *Het Parool*, *NRC*, *Het vrije volk*).

Beranová staat echter niet vermeld in de toonaangevende literatuurgeschiedenissen (Schenkeveld-Van der Dussen; Anbeek; Brems; Van Boven en Kemperink; Vaessens), evenmin in de *Schrijvende vrouwen* (Bel en Vaessens), en haar werk is niet opgenomen in het *Lexicon van literaire werken* (Anbeek). Zoals boven vermeld, wordt haar roman *Nu delen we een geheim* wel besproken in *Cultuur en migratie in Nederland*. Zij is met één gedicht (*Mijn vaders hoed*) vertegenwoordigd in de poëziebloemlezing van Gerrit Komrij (1452). Zij heeft een pagina op de Nederlandse Wikipedia die qua omvang vergelijkbaar is met andere Nederlandstalige dichters, maar de pagina bestaat niet in een andere taal, ook niet in het Tsjechisch.⁸

De Erasmusspeld die ze van de gemeente Rotterdam ontving, is boven al genoemd. Verder moet nog vermeld worden dat Beranová als dichteres duidelijk in de maatschappij aanwezig en actief is: in de jaren 2009 en 2010 was zij de Stadsdichter van Rotterdam; zij treedt regelmatig op bij evenementen van het Tsjechische Centrum in Nederland, ook op poëziefestivals en zij

⁷ “Jana Beranová”. *Rotterdamse dichters*.

⁸ Situatie in februari 2019.

heeft zich altijd politiek geëngageerd (in het kader van Amnesty International of International PEN).

Over Stavinoha is aanzienlijk minder informatie beschikbaar. Zijn oeuvre bestaat uit negen romans en twee verhalenbundels, gepubliceerd tussen 1982 en 2011 bij de gevestigde uitgeverijen Querido (twee boeken), Van Oorschot (zes boeken) en De Arbeiderspers (drie boeken). Zijn laatste boek is echter in eigen beheer bij Boekscout uitgegeven, wat een neerwaartse tendens signaleert. Recensies en interviews over zijn werk verschenen in kwaliteitsdagbladen (*De Volkskrant*, *NRC Handelsblad*, *Trouw*, *Nieuwsblad van het Noorden*, *Limburgsch dagblad*, *Het vrije volk*). Net als Beranová staat hij niet vermeld in de literatuurgeschiedenissen en naslagwerken, behalve *Cultuur en migratie in Nederland*. Bovendien heeft hij geen pagina op de Wikipedia;⁹ er zijn ook geen prijzen of erkenningen van zijn werk te vinden. Stavinoha was vooral vroeger in de media aanwezig – hij schreef bijdragen voor dagbladen, verhalen voor literaire tijdschriften (*Tirade*, *De Gids*) en radiohoorspelen.

Uit het voorafgaande blijkt dat Jana Beranová een iets betere positie geniet in het Nederlandse literaire veld. De kans op canonisering bij Stavinoha is gering. Het grote nadeel van Beranová is echter dat poëzie tegenwoordig over het algemeen een marginaal genre is. Geen van de twee auteurs kan zich qua aandacht meten met de succesvolle interculturele auteurs van niet-westerse afkomst die midden in de jaren negentig of later hebben gedebuteerd. De positie van Jana Beranová is eigenlijk sterker op het gebied van cultuurbemiddeling, als ambassadeur van de Tsjechische literatuur, en op het gebied van literair-politiek engagement.

Nu kan dit aan de literaire kwaliteiten van hun werk liggen. Maar er zijn zeker ook andere factoren in het spel: de smaak van het Nederlandse publiek – in de relevante periode was er veel vraag naar exotische motieven en sfeer die deze ‘Oostblokkers’ niet konden bieden. Bovendien waren de immigranten uit het Oostblok aanvankelijk problematisch voor veel links georiënteerde Nederlanders omdat zij hun idee van de maakbaarheid van het socialisme doorprikten. Daarvan getuigen de gesprekken met Tsjechische vluchtelingen over hun contact met Nederlandse linkse kringen.¹⁰

Een andere factor kunnen ook de literatuurgeschiedschrijving en de literaire kritiek zijn; deze prefereren opvallende stromingen: makkelijker te karakteriseren en te beschrijven, en zulke stromingen zijn ook meer mediage-

⁹ Situatie in februari 2019.

¹⁰ Zie *Praagse Lente*.

niek. De grote golf van Nederlandse schrijvers van vreemde, met name islamitische afkomst heeft niet alleen de nu al gecanoniseerde schrijvers zoals Abdolah, Bouazza en Benali zichtbaar gemaakt, maar samen met hen ook een vrij groot aantal anderen omdat ze gemakkelijk in één hokje gezet konden worden. Bijna elk van hen verzette zich tegen zo'n karakterisering, maar de interesse voor hun werk en de welwillendheid waarmee zij in het begin werden beoordeeld, was voor hen zeker een voordeel. Daarvan getuigen de literaire parodieën (zoals die van Yousef el Halal, *Man zoekt vrouw om hem gelukkig te maken*) en satirische uitspraken of verhalen (zoals die van Marinix Peeters, *Alleen Turken en oude hippies krijgen nog literaire prijzen. Wat is er aan de hand?*, of het korte verhaal *Was ik maar Jamal*).

5. POSTURE VAN DE BALLINGSCHRIJVER?

Beranová en Stavinoha behoren niet alleen tot de brede categorie van interculturele (of multiculturele) auteurs, maar tevens tot de specifieke groep van ballingschrijvers. Van de groep hedendaagse Nederlandse ballingschrijvers blijkt Kader Abdolah de meest bestudeerde auteur, bijvoorbeeld in Dynarowicz. Ook Sandra van Voorst bespreekt het schrijverstype van de ballingschrijver aan de hand van de casus Kader Abdolah. Uit haar studie blijkt dat de literaire kwaliteit van een tekst niet het enige criterium kan zijn: dankzij de steeds grotere aanwezigheid van literaire auteurs in de media en in het openbaar speelt een aanzienlijke rol ook het imago dat er rondom een schrijver ontstaat of dat hij zelf creëert.

Van Voorst (213) concludeert dat Abdolah na zo'n dertig jaar al helemaal geassimileerd is in het Nederlandse literaire veld, maar dat desondanks blijkt dat:

Abdolah zich bij zijn posture al deze tijd bedient van het auteurstype van de buitenstaander bij uitstek: de ballingschrijver. In de vele literaire interviews positioneert hij zich zeer consequent met een zeer beperkt aantal elementen: hij is de ballingschrijver die ooit zal terugkeren naar zijn vaderland. Dat neemt niet weg dat hij wel zijn stempel op de Nederlandse literatuur wil drukken en zichzelf een 'view from afar' toebedeelt, waardoor zijn visie een meerwaarde heeft. Deze visie laat hij in de loop van de tijd uitgroeien tot die van een 'ziener' van de Nederlandse samenleving bij uitstek. [...] Abdolah blijft daardoor de ballingschrijver die terug naar huis wil en legitimeert tegelijkertijd zijn decennialange aanwezigheid en schrijverschap in Nederland.

Objectief gezien konden Beranová en Stavinoha zeker als ballingschrijvers bestempeld worden, tenminste in de periode voor 1989. Niet alleen op basis van hun herkomst en vlucht naar Nederland uit een totalitair regime, maar ook op basis van de zelfexpressie: het thema van vluchteling zijn en ballingschap kwam in hun werken wel regelmatig voor. Renáta Doanová (63) heeft in haar masterscriptie bevestigd dat de personages van Stavinoha's roman *In goede handen* en Beranová's roman *Nu delen we een geheim* dezelfde drie fases doorlopen die typisch zijn voor vluchtelingen in ballingschap.

Wat bij deze twee Tsjechen echter opvalt is dat zij hun ervaringen van vluchteling pas vrij lang na hun aankomst in Nederland verwerkten (tenminste in vergelijking met de andere politieke vluchtelingen, zoals Kader Abdolah of Yasmine Allas) – dus in een periode waarin dit gegeven niet meer actueel was omdat de voorgrond van het maatschappelijke debat al ingenomen werd door andere vluchtelingen. Dit is vooral het geval bij Beranová die haar roman pas na de Tsjechoslowaakse omwenteling van 1989 publiceerde, dus op een moment dat zij het imago van een ballingschrijver voorgoed kwijt was.

Beranová en Stavinoha debuteerden beiden in de eerste helft van de jaren tachtig en sindsdien werden ze regelmatig geïnterviewd door landelijke en regionale bladen. Uit de interviews valt wat meer te destilleren over hun *posture* waaraan zij hebben meegewerkt.¹¹ Hun zelfpresentatie verschilt namelijk aanzienlijk van die van Abdolah die zich volgens Van Voorst vanaf het eerste moment tot nu toe nadrukkelijk als ballingschrijver positioneert.

Het is in eerste instantie frappant dat de artikelen over en interviews met Jana Beranová vaak op aanleiding van haar vertalingen of literair-politiek engagement tot stand zijn gekomen en niet direct in verband met haar eigen literair werk, hoewel zij stevast ook als dichteres aangeduid werd. Dat betekent dat zij vaker als cultuurbemiddelaar ondervraagd is (bijvoorbeeld in verband met de Nobelprijs voor Jaroslav Seifert wiens poëzie zij naar het Nederlands vertaalde). Voor haar was 1968 (eerder dan 1989) een breukmoment omdat ze toen beseftte dat zij iets voor haar geboorteland wilde gaan doen (Kotterer, "In 1968"). Dat betekende vooral het vertalen en verspreiden van verboden auteurs, waarbij zij alleen terzijde opmerkte: "Ja, ik schrijf zelf ook gedichten, maar ik moet zeggen dat het er wel eens bij inschiet; ik heb het ook zo druk." (Dijl, "Jana Beranová"). Ook in een veel later interview (Henderson) heeft zij nog steeds de neiging om over andermans werk,

¹¹ *Posture*: term uitgewerkt door Meizoz.

de door haar gemaakte bloemlezingen en haar maatschappelijke betrokkenheid meer te spreken dan over haar eigen oeuvre. Aan haar literair-politiek engagement is te zien dat zij net als een typische ballingschrijver haar land van herkomst wilde steunen, maar haar bescheidenheid en gematigdheid zijn in geen geval te vergelijken met de emotionaliteit en pathetiek van Abdolah. Zij mist de ‘view from afar’ en in haar uitspraken doet zij eerder Nederlands aan: haar ouders waren nog echte ballingen, zij niet meer. Zij voelt zich Tsjechische én Nederlandse tegelijkertijd (Van Zuilen) en vanaf 1990 is het ook voorgoed afgelopen met het imago van de ballingschrijver: zij keert niet naar Tsjechië terug. Zij schrijft voor Nederlandse bladen wel reportages over de omwenteling in Tsjechoslowakije en over Tsjechische persoonlijkheden, maar ze voelt geen emoties bij het weerzien met haar geboorteland: zij blijft de zakelijke journaliste (Van Zuilen).

Stavinoha positioneert zich nog minder als een ballingschrijver met een roeping. Al toen zijn eerste twee boeken besproken werden die uitgesproken over Tsjechen en Tsjechische vluchtelingen gaan, deed hij expliciet afstand van de posture die hem toebedeeld werd: “Mijn Tsjechische vrienden [...] verwijten me vaak dat ik verhollandst ben. Dat vind ik geen verwijt, maar positief. Ik wil weg uit die vluchtelingenhoek, ben ook geen politiek schrijver.” (Kotterer, “Stavinoha”). In hetzelfde interview verklaart hij ook dat hij niet terug naar zijn geboorteland zou willen, want hij ziet het Oostblok als “een andere planeet”. Uit een later interview blijkt dat hij zijn schrijverschap helemaal niet als een roeping of een verplichting tegenover zijn geboorteland ziet: “Het is een persoonlijke noodzaak, een biologische behoefte om mijn gedachtewereld te construeren tegenover de chaos die het leven is.” (Dijl, “Jan Stavinoha”). Net als de zelfpresentatie van Beranová kenmerkt die van Stavinoha zich door bescheidenheid: “Schrijver – ik vind het wel een groot woord voor mij. Iemand die drie boekjes gemaakt heeft, mag je die een schrijver noemen?” (Herschberg). Stavinoha neemt al vóór de omwenteling definitief afstand van zijn ballingschap: dat wordt ook door de zelfexpressie, namelijk de keus van zijn literaire stof bevestigd want zijn vijfde boek, gepubliceerd in 1988, bevat geen Tsjechische of migrantenthematiek meer. Na de omwenteling gaat hij net als Beranová naar Tsjechoslowakije terug in de rol van een objectieve verslaggever en produceert hij (vaak kritische) reportages voor Nederlandse dagbladen over het land waar hij zich al tijdens zijn jeugd niet thuis voelde.

6. BESLUIT

Van de Tsjechische ballingen die in de tweede helft van de twintigste eeuw in Nederland terechtkwamen, hebben Jana Beranová en Jan Stavinoha daar de meest succesvolle literaire carrière opgebouwd. Geen van beiden heeft echter geprofiteerd van de opkomst van de multiculturele literatuur in de jaren negentig: ze ontbreken nagenoeg in naslagwerken waarmee literatoren gecanoniseerd worden. Dit kan toegeschreven worden aan een samenloop van verschillende factoren. In de periode dat zij debuteerden waren ze eenlingen die niet binnen een noemenswaardige stroming vielen; in de jaren negentig konden (en wilden) ze geen aanspraak meer doen op de rol van een ballingschrijver. In dit licht kan deze uitspraak van Hans Vervoort in een recensie van Stavinoha's roman *In goede handen* als bijna profetisch beschouwd worden:

Met de toename van het aantal tweede-generatie-allochtonen zullen we over een paar jaar een nieuwe categorie literatuur krijgen, de ongetwijfeld bittere verhalen van de Jonge Turken in de Nederlandse samenleving. Nu moeten we het nog doen met enkele uitschieters van de eerste generatie, zoals de Portugese ex-balling Rentes de Cavalho die in *Waar die andere God woont* zijn ergernis over Holland en de Hollanders op papier zette. In dat van-de-ene-verbazing-in-de-andere genre valt ook de roman *In goede handen* van Jan Stavinoha.

“Uitschieters”, dat is een omschrijving die vrij treffend het feit benoemt dat deze schrijvers niet op het juiste moment debuteerden: te vroeg voor de grote *boom* van de jaren negentig. Beranová en Stavinoha sloten met hun zelfpresentatie ook niet goed aan bij de archetypische posture van de ballingschrijver die in Nederland het best door Kader Abdolah geïllustreerd kan worden. Het unieke van de ballingschrijver is dat hij eigenlijk voor zijn vaderland werkt, dat hij een roeping heeft. Beranová heeft deze verplichting tegenover haar vaderland gerealiseerd door vooral als cultuurbemiddelaar op te treden en de Tsjechische cultuur in Nederland bekend te maken, waarbij haar eigen werk een tweederangs positie kreeg. Haar nadeel was ook dat poëzie minder aantrekkelijk is voor een breed lezerspubliek. Stavinoha die in de jaren tachtig bij prestigieuze uitgeverijen zijn proza publiceerde en in landelijke bladen aandacht kreeg, wilde zich met de rol van ballingschrijver nadrukkelijk niet identificeren en maakte zich zo veel mogelijk los van zijn Tsjechische wortels.

BIBLIOGRAFIE

- Agterberg, Ries. "Heimwee naar een land dat niet meer bestaat". *Cultuur en migratie in Nederland. Kunsten in beweging 1980-2000*, ed. Rosemarie Buikema en Maaïke Meijer, Den Haag, Sdu Uitgevers, 2004, pp. 289-303.
- Anbeek, Ton. *Geschiedenis van de literatuur in Nederland, 1885-1985*. Amsterdam/Antwerpen, De Arbeiderspers, 1999.
- Anoniem. *Praagse Lente – Pražské jaro Revisited 68*. Praha, Paseka, 2008.
- Boven, Erica van, en Mary Kemperink. *Literatuur van de moderne tijd. Nederlandse en Vlaamse letterkunde in de 19e en 20e eeuw*. Bussum, Coutinho, 2006.
- Brems, Hugo. *Altijd weer vogels die nesten beginnen. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1945-2005*. Amsterdam, Bert Bakker, 2006.
- Delpher*, www.delpher.nl. Geraadpleegd op 18-02-2019.
- Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren*, www.dbnl.org. Geraadpleegd op 18-02-2019.
- Dijl, Frank van. "Jan Stavinoha, Nederlands schrijver". *Het vrije volk*, 4 februari 1987.
- Dijl, Frank van. "Jana Beranová publiceert ondergrondse poëzie uit Tsjechoslowakije. Niet 't werk, maar de dichter is gevaarlijk". *Het vrije volk*, 2 september 1978.
- Doanová, Renáta. *Tsjechische migrantenschrijvers in de Nederlandse literatuur*, Masterscriptie, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy (FF UK) [Faculteit der Letteren, Karelsuniversiteit Praag], 2016.
- Dynarowicz, Eva. "A Migrant Writer's Manifesto. Kader Abdolah as a Public Intellectual". *Dutch Crossing. Journal of Low Countries Studies*, vol 42, nr 1, 2018, pp. 77-95.
- Halal, Yousef el. *Man zoekt vrouw om hem gelukkig te maken*. Amsterdam, Nijgh & Van Ditmar, 2004.
- Henderson, Jasper. "In beweging blijven. Jana Beranová". *Poëziekrant*, vol. 4, 2011, pp. 80-87.
- Herschberg, Sjifra. "Schrijvers zijn dictators die niet uit het ei konden komen". *De Volkskrant*, 6 februari 1987.
- Hutka, Jaroslav. "Požár v bazaru". hutka.cz/new/html/fejold.html, geraadpleegd op 18-02-2019.
- "Ivan Landsmann". *Paměť národa*. www.pametnaroda.cz/cs/landsmann-ivan-20071030-0. Geraadpleegd op 18-02-2019.
- Jan Stavinoha*. www.janstavinoha.nl/. Geraadpleegd op 18-02-2019.
- "Jana Beranová". *Rotterdamse dichters*, www.rotterdamse-dichters.nl/ dichters/jana-beranova. Geraadpleegd op 18-02-2019.
- "Jana Beranová". *Wikipedia. De vrije encyclopedie*, nl.wikipedia.org/wiki/Jana_Beranová, geraadpleegd op 18-02-2019.
- Komrij, Gerrit. *Nederlandse poëzie van de 19de tot en met de 21ste eeuw in 2000 en enige gedichten*. Amsterdam, Bert Bakker, 2004.
- Kotterer, Frans. "In 1968 heb ik mijn Tsjechische ik weer ontdekt". *Het Parool*, 4 oktober 1982.
- Kotterer, Frans. "Stavinoha: 'satire zit in mijn bloed' ". *Het Parool*, 21 maart 1984.
- "Krajané v Nizozemsku". Materiaal van het Tsjechische Ministerie van Buitenlandse Zaken, www.mzv.cz/file/1556132/Krajane_v_Nizozemsku.doc. Geraadpleegd op 18-02-2019.
- Krijt, Kryštof, en Pieter Goedhart. *Tsjecholand. Over Tsjechen en Hollanders*. Den Haag, [z.u.], 2008.
- Lexicon van literaire werken*, ed. Ton Anbeek, Jaap Goedegebuure en Bart Vervaeck, Groningen, Wolters-Noordhoff / Antwerpen, Garant-Uitgevers, 1989-2014.

- Meizoz, Jérôme. *Postures littéraires: mises en scène modernes de l'auteur*. Genève, Slatkine Érudition, 2007.
- Nederlandse literatuur, een geschiedenis*, ed. M.A. Schenkeveld-Van der Dussen, Groningen, Martinus Nijhoff, 1993.
- Peeters, Marnix. "Alleen Turken en oude hippies krijgen nog literaire prijzen. Wat is er aan de hand?", *Knack*, www.knack.be/nieuws/boeken/alleen-turken-en-oude-hippies-krijgen-nog-literaire-prijzen-wat-is-er-aan-de-hand/article-column-1148297.html. Geraadpleegd op 18-02-2019.
- Polišenský Josef. *Nizozemská politika a Bílá hora*. Československá akademie věd, 1958.
- Renner, Hans. *Tsjechië en Nederland. Historische raakvlakken*. Praha, Paseka, 2005.
- Schrijvende vrouwen. Een kleine literatuurgeschiedenis van de Lage Landen 1880-2010*, Jacqueline Bel en Thomas Vaessens, Amsterdam University Press, 2010.
- Schyns, Désirée. "Between Descent en Destiny. Intercultural Authors in the Netherlands". *Low Countries*, vol. 9, 2001, pp. 54-60.
- Vaessens, Thomas. *Geschiedenis van de moderne Nederlandse literatuur*. Nijmegen, Vantilt, 2013.
- Vervoort, Hans. "Balling in Nederland". *NRC Handelsblad*, 17 augustus 1984.
- Voorst, Sandra van. "De ballingschrijver Kader Abdolah". *Schrijverstypen. De moderne auteur tussen individu en collectief*, ed. Erica van Boven & Pieter Verstraeten, Hilversum, Verloren, 2016. pp. 203-216.
- Zuilen, Jan van. "Gevluchte Tsjechische schrijfster voelt zich thuis in Nederland. 'Dat zakelijke van jullie heb ik niet' ". *De Stem*, 11 oktober 1990.

CZESCY PISARZE-WYGNAŃCY W HOLANDII:
JANA BERANOVÁ I JAN STAVINOHA
W HOLENDERSKIM POLU LITERACKIM

Streszczenie

Literatura holenderska lat dziewięćdziesiątych charakteryzuje się znacznym wzrostem liczby tak zwanych pisarzy wielokulturowych lub międzykulturowych (uchodźców politycznych i migrantów drugiej generacji). Jana Beranová i Jan Stavinoha, dwoje autorów czeskiego pochodzenia, którzy zadebiutowali w poezji i prozy na początku lat osiemdziesiątych, nie w pełni uczestniczyli w tymże nurcie. Niniejszy artykuł dotyczy odbioru twórczości ich twórczości w Holandii oraz możliwości wejścia ich twórczości. Jednym z aspektów, który został zbadany bardziej szczegółowo, jest autoprezentacja autorów, a mianowicie to, czy i w jakim stopniu podkreślali swoje wygnanie.

Przełożyła Beata Popławska

Słowa kluczowe: wygnanie; literatura wielokulturowa; Jana Beranová; Jan Stavinoha; Kader Abdolah; postawa.

CZECH EXILE WRITERS IN THE NETHERLANDS:
THE POSITION OF JANA BERANOVÁ AND JAN STAVINOHA
IN THE LITERARY FIELD

S u m m a r y

Dutch literature of the 1990s can be characterised by a significant boom in the so-called multicultural (or intercultural) authors (political refugees and second-generation migrants). Jana Beranová and Jan Stavinoha, two authors of Czech origin debuting in poetry and fiction in the early 1980s, did not fully participate in this trend. This article deals with the reception of these two exiles in the Netherlands, and the possibility of their entrance into the literary canon. One of the aspects investigated in more detail is their self-presentation, namely, whether, and to what extent, they assumed an exilic posture.

Key words: exile; multicultural literature; Jana Beranová; Jan Stavinoha; Kader Abdolah; posture.